

- **Andrija Krešić**
U svom i našem vremenu
- **Ка бољој демографској будућности Србије**
- **Multiculturalism in Public Policies**
- **Ка европском друштву - ograničenja i perspektive**
- **Филозофија кризе и отпора - мисао и дело Љубомира Тадића**
- **Xenophobia, Identity and New Forms of Nationalism**
- **Contemporary issues and perspectives on gender research**
- **Traditional and Non-Traditional Religiosity**
- **Different Forms of Religiosity and the Modern World**
- **Strategic Streams 2019: European Elections and The Future of Europe**
- **Србија: род, политике, становништво**

9 788670 932357

www.idn.org.rs

„Сваки рад појединачно у великој мери доприноси да предочено дело *Србија: род, политике, становништво*, мада конципирано као зборник радова, представља изузетну целину оригиналних научних промишљања на тему родног питања у Србији. Ради се о заокруженом делу значајног научног домета, које систематски, од првог до последњег рада, уобличава сва значајна питања из овог домена: како род обликује исходе релевантне за популациони развој и како демографски развој обликује родне односе.“

Проф. др Гордана Војковић

„Допринос овог Зборника огледа се и у томе што поједини аутори нуде смернице за креирање родно осетљивих политика и мера, и за њихово повезивање с јавним политикама. Наглашена је неопходност мултидисциплинарног и мултисекторског приступа у овој области и препознат је пун кредибилитет савремене демографије за проучавање родне тематике, имајући у виду њен мултидисциплинарни карактер и квантитативне и квалитативне методе које користи.“

Проф. др Миладин Ковачевић

ИДН

СРБИЈА: РОД, ПОЛИТИКЕ, СТАНОВНИШТВО

ИТИНДОЗЕ

СРБИЈА РОД ПОЛИТИКЕ СТАНОВНИШТВО

УРЕДНИЦИ

Владимир С. Костић
Славица Ђукић Дејановић
Мирјана Рашевић

САНУ
СРПСКА АКАДЕМИЈА
НАУКА И УМЕТНОСТИ

ИДН

Зборник који је пред нама садржи радове предавача по позиву саопштене на скупу „Србија: род, политике, становништво“, који је одржан у Српској академији наука и уметности 2. октобра 2019. године. Скуп су организовали Српска академија наука и уметности, Кабинет министра без портфеља Владе Републике Србије задужен за демографију и популациону политику и Центар за демографска истраживања Института друштвених наука.

Током претходних деценија родно питање је у фокусу демографских истраживања и јавних политика. Демографе интересује како род обликује исходе релевантне за популациони развој и како демографски развој обликује родне односе. Непосредан повод за организовање скупа била је дискусија резултата новијих истраживања о демографским изазовима Србије, између осталих и оних који се тичу родног оквира планирања породице, отворена на претходном демографском скупу „Ка бољој демографској будућности Србије“, одржаном 2017. године у Српској академији наука и уметности. Други повод за организовање скупа везан је за озбиљну прилику да се у Србији спроведе Анкета о генерацијама и роду. Ово демографско лонгитудинално истраживање породичне динамике и веза унутар породице је већ реализовано у 20 држава у свету под окриљем Економске комисије Уједињених нација за Европу.

У Зборнику су осим рађања деце и предуслова за рађање, као и политичког одговора на низак фертилитет, разматране и друге теме (здравље, сиромаштво, миграције) из родне перспективе, али и домети демографске анализе у истраживањима родног питања. Овај тематски зборник заокружен је радом о женама академицима у САНУ.

СРБИЈА:
РОД, ПОЛИТИКЕ, СТАНОВНИШТВО

ИЗДАВАЧИ

Српска академија наука и уметности
Институт друштвених наука
Београд, 2020

ЗА ИЗДАВАЧЕ

академик Владимир С. Костић
др Горан Башић

ЕДИЦИЈА

Зборници

УРЕДНИЦА ЕДИЦИЈЕ

др Наталија Мићуновић

УРЕДНИЦИ

академик Владимир С. Костић
проф. др Славица Ђукић Дејановић
проф. др Мирјана Рашевић

РЕЦЕНЗЕНТИ

проф. др Гордана Војковић
др Анкица Шобот
проф. др Миладин Ковачевић

зборници

СРБИЈА:
РОД, ПОЛИТИКЕ,
СТАНОВНИШТВО

ИНСТИТУТ
ДРУШТВЕНИХ НАУКА
БЕОГРАД
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

МИРЈАНА РАШЕВИЋ

Институт друштвених наука, Београд

Родни контекст родитељства*

Апстракт

Истраживања показују да је незадовољство жене својим статусом у партнерским односима, породици и друштву, један од фактора недовољног рађања у Србији. У овом раду се ниво родне равноправности као детерминанте фертилитета становништва разматра из више аспеката. Прво се дискутује теоријско објашњење значаја овог фактора за ниво рађања у једној развијеној популацији применом теорије планираног понашања. Затим се изнети став потврђује укрштањем макро података који се односе на статус жене, степен социоекономског развоја и ниво рађања у европским земљама. У ту сврху користи се индекс родне неједнакости, индекс хуманог развоја и стопа укупног фертилитета. Потом се неравноправни положај жене у различитим аспектима живота у Србији, битан за доношење одлуке о рађању детета (деце) поткрепљује налазима више новијих истраживања различитог типа. На крају рада су размотрена очекивања од политичког одговора у нас, која се тичу остваривања циљева Агенде за одрживи развој до 2030. године Уједињених нација и Стратегије подстицања рађања, релевантних за родни контекст родитељства.

Кључне речи: одлука о рађању, статус жене, социоекономски развој, Стратегија подстицања рађања, Агенда 2030

■ У основи феномена недовољног рађања последњих двадесетак година издвајају се пре свега они фактори који су повезани са интензивном и дуготрајном економском и социјалном кризом са којом се Србија суочава, и/или су реакција на њу. Израженим структурним препрекама рађању придодати су нови елементи индивидуалне пасивизације као што су осећање

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Института друштвених наука за 2020. годину, који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

економске и психолошке несигурности или друштвена аномија, али и незадовољство жене статусом у партнерским односима, породици и друштву. Осим овим факторима, низак ниво рађања може се објаснити и дубинском трансформацијом друштва у складу с раније започетим променама у развијеним европским земљама, а које су узрок ниског фертилитет.¹ То су, с једне стране, јачање индивидуализма, тежња ка самореализацији, измењена породица, другачији партнерски односи, инсистирање на квалитету сопственог живота и квалитету живота детета, а, с друге стране, развијене аспирације према потрошњи и слободном времену.² Остваривање материнства у Србији је отежано понашањем које угрожава репродуктивно здравље као што су интензивно одлагање рађања првог детета за све касније године живота,³ доминација конзервативне контроле рађања⁴ и распрострањено ризично понашање младих.⁵ Саставни део недовољног рађања је мањи, поготово мањи оптимални фертилни контингент у Србији, што последично постаје важан узрок кризе рађања у нас.⁶ Овом феномену доприноси и то што се наставља исељавање, по правилу младих људи из Србије.⁷ Истовремено, не постоји дугорочан и свеобухватан одговор државе на низак ниво рађања деце заснован на евиденцијама различите врсте.⁸

¹ Tomáš Sobotka, *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe* (Amsterdam: Dutch University Press, 2004), 203.

² Влада Републике Србије, Стратегија подстицања рађања (Београд: Службени гласник РС 25, 2018), 4.

³ Мирјана Рашевић, „Фертилитет женског становништва“, у *Популација Србије ђочешком 21. века*, ур. Владимир Никитовић (Београд: Републички завод за статистику, 2015), 84.

⁴ Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF, *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey - Final Reports* (Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF, 2014), 15.

⁵ Мирјана Рашевић и Катарина Седлеци, „Сексуално и репродуктивно здравље корисница интернета у Србији“, *Српски архив за целокујно лекарство* 141, 9–10 (2013): 656.

⁶ Мирјана Рашевић, „Криза рађања у Србији: новији увиди“, у *Ка бољој демографској будућности Србије*, ур. Владимир С. Костић, Славица Ђукић Дејановић и Мирјана Рашевић (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт друштвених наука, 2018), 45.

⁷ Mirjana Rašević, “Migration as a Catalyst of Serbia’s Development - Illusion or Real Potential?”, *Southeastern Europe* 43, 3 (2019): 285–287.

⁸ Stuart Basten and Tomas Frejka, “Fertility and Family Policies in Central and

Истакнуто је да је незадовољство жене својим статусом у партнерским односима, породици и друштву један од фактора недовољног рађања у нас. У овом раду ниво родне равноправности као детерминанте фертилитета становништва разматра се из три аспекта. Прво се дискутује теоријско објашњење значаја овог фактора за ниво рађања у једној развијеној популацији. Фактори који утичу на одлуку о рађању деце у савремено доба најчешће се објашњавају применом две теорије. То су микроекономска теорија фертилитета коју је у највећој мери развио Гари Бекер (Gary Becker) и теорија друге демографске транзиције Дирка Ј. ван де Каа (Dirk J. van de Kaa). Но, ми смо се определили да утицај родног аспекта на одлуку о родитељству разматрамо путем теорије планираног понашања на начин на који је она примењена у оквиру пројекта *Одлучивање о рађању у макро-микро перспективи* (акроним REPRO).⁹ Теорију је поставио Ајзен (Ajzen) 1985. године. Затим се изнети став проверава укрштањем макро података који се односе на статус жене, степен социоекономског развоја и ниво рађања у европским земљама. У ту сврху користи се индекс родне неједнакости, индекс хуманог развоја и стопа укупног фертилитета. Потом се статус жене у различитим аспектима живота у Србији аргументује налазима више новијих истраживања у контексту доношења одлуке о рађању детета (деце). Поред налаза репрезентативних истраживања или оних спроведених на великом узорку, коришћени су и резултати истраживања квалитативног типа.

Доношење и реализовање одлуке о рађању детета

У REPRO пројекту проучавано је како појединци доносе одлуке везане за рађање у окружењу у коме биту, да би се боље разумела незадовољена потреба за децом (микро феномен) и ниске стопе рађања (макро феномен).¹⁰ У том смислу је пројектни тим применио теорију планираног понашања на

Eastern Europe", *Comparative Population Studies* 41, 1 (2016): 35.

⁹ Aart C. Liefbroer, Jane E. Kolobas, Dimiter Philipov and Icek Ajzen, "Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective: A Conceptual Framework", in *Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective*, eds. Dimiter Philipov, Aart C. Liefbroer and Jane E. Kolobas (Dordrecht, Heidelberg, New York and London: Springer, 2015), 1–15.

¹⁰ *Ibid.*, 2.

одређење намере појединца да има дете током следеће три године, и реализацију те намере. Према овом теоријском концепту, три фактора која директно утичу на репродуктивну намеру дефинисани су на следећи начин:

- Ставови или одговор на питање „Да ли би било добро или лоше за мене да имам дете током следеће три године?”
- Субјективне норме, односно перцепција норми или одговор на питање „Да ли други људи који су ми важни очекују од мене да имам дете током следеће три године?”
- Перцепција контроле фактора који су повезани са овом намером или одговор на питање „Да ли могу то урадити? Колико би то било лако (или тешко)?”

Ови фактори утичу и један на други. Репродуктивна намера на крају зависи од збира наведена три фактора и њихових релативних тежина. Остали фактори, укључујући спољне услове, превађавајуће друштвене норме и индивидуалне карактеристике утичу само индиректно, преко ставова, субјективних норми и перцепције контроле понашања, на формирање репродуктивних намера. Реализација намере пак зависи од стварне контроле понашања, то јест од реалне финансијске ситуације, стамбених услова, здравља и слично, појединца/пара.¹¹

Тим REPRO пројекта је навео да је потребан даљи рад на апликацији теорије планираног понашања на тему репродуктивних намера и њихове реализације. Такође је истакнуто да се теорија односи на планирано понашање, а да рађање деце није увек промишљено.¹² Чини се да остаје и отворено питање доношења и реализовања одлуке пара о рађању, односно усаглашавања ставова, субјективних норми и перцепција контроле понашања жене и мушкарца.

На исти начин, применом теорије планираног понашања, може се објаснити значај родне егалитарности у партнерским односима, породици и развијеном друштву за намеру да се има дете и реализацију те намере. На пример, жене могу очекивати да ће њихова цена рађања детета бити нижа, то јест да ће лакше комбиновати посао и родитељство и/или важне друге активности и родитељство (ставови) и веровати да ће се лакше бринути о детету (перцепције контроле понашања) у условима уласка

¹¹ *Ibid.*, 8–9.

¹² *Ibid.*, 10.

мушкараца у очинство у емотивној и практичној равни које се подразумева у партнерском односу и породичном животу и које доминира у окружењу. Последично ће јачати њихова намера да роде дете. Репродуктивне намере ће се пак лакше остварити уколико је на делу родно-сензитивна политика подршке породици.

Родна равноправност и фертилитет

Ниво родне равноправности је једна од детерминанти нивоа рађања како у земљама у развоју, тако и у развијеним друштвима. Став се базира на подацима из друге половине 20. века који указују да висок ниво рађања бележе по правилу популације с ниском родном равноправношћу, а низак и изузетно низак ниво рађања је реалност развијених друштава.¹³ Форсирање зависности од мушкараца, наметање родитељства као једине улоге у животу, ограничавање аутономности и мобилности – јесу важни елементи статуса жене у традиционалном друштву који доприносе високом фертилитету становништва. Под утицајем конзервативне свести, одлука о рађању деце најчешће није активан процес који подразумева избор између различитих стратегија и опција, већ је резултат рутине, правила, конвенције.¹⁴

Саставни део модернизације друштва је пак, између осталог, оснаживање жена путем стицања образовања, промене њиховог статуса у породици и на тржишту рада, уз отварање различитих могућности везаних за индивидуално самоостваривање. У новом систему вредности родитељство је задржало високо место, с тим што су се овом циљу придружили нови садржаји који су, такође, високо вредновани.¹⁵ Штавише, доминација идеологије индивидуалне аутономије¹⁶ утицала је да ниске репродуктивне

¹³ Martin Kolk, "Weak support for a U-shaped pattern between societal gender equality and fertility when comparing societies across time", *Demographic Research* 40, 2 (2019): 31.

¹⁴ Mirjana Rašević, *Planiranje porodice kao stil života* (Beograd: Institut društvenih nauka, 1999), 43–44.

¹⁵ *Ibid.*, 28.

¹⁶ Ron Lesthaeghe and Dirk J. van de Kaa, "Twee Demografische Transitieën?", in *Bevolking: Groei en Krimp*, eds. Dirk J. van de Kaa and Ron Lesthaeghe (Deventer: Van Loghum Slaterus, 1986), 19 navedeno prema Dirk J. van de Kaa, "The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized

норме, које је проузроковао модеран развој, постану још ниже. Важна последица наведених промена је нерађање или рађање малог броја деце.

Последњих деценија, међутим, подаци показују да међу развијеним државама виши ниво рађања карактерише оне с врло високим нивоом социоекономског развоја које су притом достигле и висок ниво родне равноправности у свим аспектима живота. Типичан пример су земље Скандинавије. Тако, Шведска, Данска и Норвешка већ дуже спадају у европске земље с највишим нивоом стопе укупног фертилитета.¹⁷ То показују и последњи упоредни подаци. Просечан број деце по жени у 2019. години износио је по 1,8 у Шведској и Данској и 1,7 у Норвешкој.¹⁸ Паралелно посматрано, ове три земље забележиле су врло висок индекс хуманог развоја у 2018, и налазе се међу првих десет држава у свету по висини овог индикатора. Истовремено, Шведска, Данска и Норвешка биле су у групи првих пет држава у свету^{19,20} с врло ниским индексом родне неједнакости.^{21,22}

Већа родна равноправност у почетку делује у смеру смањења фертилитета, али га затим подстиче. Теоретичари породичне демографије, позитивну везу између родне равноправности и фертилитета у постиндустријским родно-егалитарним друштвима с високим примањима објашњавају чињеницом да жене не морају да бирају између породице и каријере – и спровођењем

Countries” (paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002), 6.

¹⁷ Tomas Frejka and Tomáš Sobotka, “Overview Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, delayed and below replacement”, *Demographic Research* 19, 3 (2008): 21.

¹⁸ Gilles Pison, “The Population of the World (2019)”, *Population & Societies* 569 (2019): 4.

¹⁹ Индекс хуманог развоја представља сумарну меру процене за три основне димензије хуманог развоја: дуг и здрав живот, приступ знању и пристојан животни стандард.

²⁰ United Nations Development Programme, *Human Development Report 2019 - Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century* (New York: United Nations Development Programme, 2016), 300.

²¹ Индекс родне неједнакости представља композитну меру оснаживања жена у три сфере: репродуктивно здравље, образовање и економски статус.

²² United Nations Development Programme, *Human Development Report 2019*, 316.

ефикасне политике подршке породици.²³ Они сматрају да је у првој фази родне револуције уласком удатих жена на тржиште рада јачала национална економија, док у другој фази родне револуције уласком мушкараца у приватну сферу породичног живота јача стабилност породице.²⁴

Статус жене у Србији

Неравноправни положај жене у српском друштву посебно битан за родни контекст родитељства, као што смо већ подвукли, поткрепићемо доступним подацима из више различитих извора, комбинујући налазе новијих квантитативних (репрезентативних истраживања или истраживања базираних на великом узорку) и квалитативних истраживања. Указаћемо на неподржавајућу атмосферу у друштву, породици и партнерским односима за одлуку о рађању детета (деце) у Србији, свесни колико су макро, мезо и микро ниво јасно међусобно повезани.

Правни оквир у Србији, Закон о забрани дискриминације, Стратегија превенције и заштите од дискриминације и Закон о младима, забрањује дискриминацију уопште или посебно дискриминацију младих. Но и поред тога, готово свака трећа испитаница (31%) из национално репрезентативног узорка грађана Србије узраста од 14. до 29. године изјавила је да је доживела дискриминацију по основу пола у истраживању које је спроведено 2018. године.²⁵ Висок удео о постојању родно условљене дискриминације је утврђен, мада би девојчице и младе жене тек „требало да разумеју да су равноправне са мушкарцима“, како је изјавила једна од учесница консултативног процеса с младима организованог 2019. за потребе првог Добровољног националног извештаја Републике Србије о спровођењу Агенде 2030 за одрживи развој.²⁶

²³ Peter McDonald, "Gender Equity in Theories of Fertility Transition", *Population and development review* 26, 3 (2000): 427–439.

²⁴ Frances Goldscheider, Eva Bernhardt and Trude Lappegård, "The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior", *Population and Development Review* 41, 2 (2015): 213, 231.

²⁵ Dragan Popadić, Zoran Pavlović i Srećko Mihajlović, *Mladi u Srbiji 2018/2019*. (Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019), 24.

²⁶ Влада Републике Србије, Добровољни национални извештај Републике

Озбиљан облик постојања дискриминације по основу пола везан је за шансе на тржишту рада у Србији. То је потврђено налазима истраживања спроведеног 2017. на узорку од 1.560 мајки. Наиме, готово свака пета испитаница (19%) током разговора за посао морала је да се изјасни о плановима везаним за брак и/или рађање, свака десета (11%) је током радне каријере била суочена са отпуштањем за време или непосредно након трудноће, док је 3% њих искусило премештање на лошије радно место по повратку са породилског одсуства.²⁷ Испитанице старости између 30 и 45 година су чешће питане о породичним плановима приликом конкурисања за посао у односу на просечну испитаницу.²⁸ Истовремено је утврђено да образовање испитанице није статистички сигнификантан фактор који условљава разлике о овом питању.

Осим смањених шанси жена да уђу на тржиште рада, родне разлике постоје и на самом тржишту рада и видно се испољавају кроз разлике у просечним платама између жена и мушкараца. Жене су у 2014. години имале нижа примања од мушких колега у готово свим секторима делатности.²⁹ Такође, ако се зараде посматрају у оквиру истог нивоа образовања по полу, жене су на свим нивоима образовања остваривале мање просечне зараде од мушких колега. Платни јаз³⁰ је регистрован и међу високо образованим лицима и износио је 18% у корист мушкараца у 2017. години.³¹ Пошто у Србији за исти рад жене добијају исту надокнаду као њихове мушке колеге, овај податак се може објаснити пре свега тиме што оне чешће користе боловање, између осталог и због бриге о болесном детету или другом члану породице, и што нису довољно заступљене на руководећим позицијама. Тако, према подацима Сталне конференције градова и општина, жене су на челу само у 7% јединица

Србије о спровођењу Агенде 2030 за одрживи развој (Београд: Влада Републике Србије, 2019), 50.

²⁷ Dunja Poleti Ćosić i Tamara Petrović Trifunović, "Institucionalna podrška usklađivanju profesionalne i porodične sfere u Srbiji", *Limes Plus* 14, 2 (2017): 62.

²⁸ *Ibid.*, 63.

²⁹ Републички завод за статистику, *Жене и мушкараци у Републици Србији* (Београд: Републички завод за статистику, 2017), 84.

³⁰ Платни јаз између жена и мушкараца представља процентуално учешће разлике између просечне зараде по часу запослених мушкараца и жена у просечној заради по часу мушкараца.

³¹ Републички завод за статистику, *Жене и мушкараци*, 82.

локалне самоуправе. Такође, свега 14% жена је на позицији председнице скупштине општине/града.³²

Истраживање о коришћењу времена које је спроведено на репрезентативном узорку становништва старијег од 15 година показало је да су жене проводиле скоро четири и по сата дневно, а мушкарци мало више од два сата у обављању неплаћених послова у домаћинству.³³ И жене старости између 25. и 44. године су више него двоструко дуже времена проводиле на неплаћеном старању и раду у домаћинству у односу на мушкарце. Одговарајући удели утрошеног времена су 21% и 9%, респективно.³⁴ Или, како је изјавила учесница фокус-групног истраживања старости између 18–34 године из руралне средине „жена у Србији мора чистити, кувати, пеглати, месити, прати. Мора да буде суперхерој свом детету, суперсупруга свом мужу и суперрадница на послу“.³⁵ У контексту изнетих налаза и цитираног наратива, битно је истаћи резултат Европске анкете о квалитету живота из 2016. године. На питање о усклађивању породичног и пословног живота, 55% грађанки Србије одговорило је да се теже концентрише на посао због породичних обавеза. Одговарајући удео у Европској унији као целини износио је 20%.³⁶

Уласком у брак и добијањем детета долази до повећања асиметрије у родним ангажманима у домаћинству међу младим мајкама и очевима.³⁷ На пример, Наташа, млада запослена мајка, то је вербализовала на следећи начин: „Све обавезе су на мени, и ујутру да одведем дете у вртић и да га узмем из вртића и да скувам

³² Влада Републике Србије, Добровољни национални извештај, 51.

³³ Републички завод за статистику, *Коришћење времена у Републици Србији, 2010. и 2015. године* (Београд: Републички завод за статистику, 2016), 26.

³⁴ Government of the Republic of Serbia, *Comprehensive Review under the Beijing Declaration - Statistical Annex* (Belgrade: Government of the Republic of Serbia, 2019), 19.

³⁵ Organization for Security and Co-operation in Europe, *Well-being and safety of women: Serbia* (Vienna: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2019), 15.

³⁶ Eurofound, “European Quality of Life Survey 2016”, preuzeto 20.09.2019. www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys/european-quality-of-life-survey-2016

³⁷ Smiljka Tomanović, Dragan Stanojević i Milana Ljubičić, *Postajanje roditeljem u Srbiji. Sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo* (Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2016), 115.

и да распремим и да оперем и да почистим.“³⁸ Већина младих очева је свесна постојања ове асиметрије, али је сматра последицом природне поделе на мушке и женске послове. Тако се приликом интервјуисања на ову тему изјаснио и Страхиња: „Знаш када не бих био задовољан? Када би ја требао да перем, кувам, усисавам, да слажем веш, да бришем прашину. Могу понекад, али се зна шта су мушки, а шта женски послови.“³⁹ Образовање оба родитеља не утиче значајно на равномернију поделу кућних послова.⁴⁰

О одржавању родних неједнакости у породичној сфери указује и податак да запослене мајке готово искључиво користе плаћено породилско одсуство и одсуство ради неге детета у трајању од 365 дана. Закони о раду донети од 2002. године омогућавају да отац користи плаћено одсуство са посла ради неге детета, у целости или делимично, чак и када мајка није у радном односу. Међутим, минималан број мушкараца се одлучио да искористи ову могућност. На пример, у 2019. то је учинило 328 очева.⁴¹ У истраживању које је спроведено 2017. године са 330 послодаваца, само 57 или 17% анкетираних се изјаснило да у њиховој компанији постоје примери коришћења родитељског одсуства од стране очева.⁴² Разлоге за истакнуто понашање очева треба тражити у распрострањеним традиционалним нормама о родним улогама у породици, али и у неспремности институција система да убрзају родну револуцију увођењем обавезног и непреносивог одсуства са рада за очеве („квота за очеве“) користећи позитивна искуства других земаља.

Насиље над женама је и узрок и последица родне неједнакости. Анкета о насиљу над женама у Србији, коју је 2018. године спровела Организација за европску безбедност и сарадњу на репрезентативном узорку, показује да је: 7% жена старости између 18 и 29 година, 8% жена у старосној групи 30–39 и 11% жена старих од 40 до 49 година – било изложено физичком, сексуалном

³⁸ *Ibid.*, 115–116.

³⁹ *Ibid.*, 116.

⁴⁰ *Ibid.*, 115.

⁴¹ Податак објавио дневни лист *Полиџика* 7. фебруара 2020.

⁴² Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, *Усклађивање рада и родитељства* (Београд: Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, 2017), 23.

или психолошком насиљу од стране садашњег или бившег интимног партнера током 12 месеци који су претходили интервјуи-сању. Заступљеност овог облика насиља опада са порастом образовања жене. Но и поред тога, 6% испитаница с највишим нивоом образовања доживеле су насиље од партнера у периоду од 12 месеци пре анкетирања. Место живљења жене не прави разлике у том погледу.⁴³ Упадљиво велики број испитаница (85%) изразио је уверење да је насиље над женама уобичајено у Србији.⁴⁴ Истовремено, жене које су за потребе овог истраживања учествовале у фокус-групамa мисле да је Србија још увек патријархално друштво у коме мушкарци доминирају код куће, на послу и у јавној сфери.⁴⁵

Очекивања од политичког одговора

Уједињене нације су развиле глобалну агенду одрживог развоја која усмерава јавне политике на националном и локалном нивоу. Агенда 2030,⁴⁶ коју је усвојила Генерална скупштина УН септембра 2015, са 17 развојних циљева обухвата кључне димензије одрживог развоја сваке популације. Један од циљева је – циљ 5 – постићи родну једнакост и оснаживати жене и девојчице. Србија је посвећена Агенди одрживог развоја 2030. Будући да прикључење Србије Европској унији спада у стратешке циљеве државе, постоји потпуни консензус о томе да се реализација циљева одрживог развоја спроводи кроз процес европских интеграција. То претпоставља да сва развојна документа и документа јавних политика треба да интегришу Агенду 2030 и искористе је у сврхе профилисања Србије током процеса приступања Европској унији.⁴⁷

⁴³ Organization for Security and Co-operation in Europe, *Well-being and safety of women*, 77.

⁴⁴ *Ibid.*, 19.

⁴⁵ *Ibid.*, IV.

⁴⁶ United Nations, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", преузето 15.05.2019. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

⁴⁷ Влада Републике Србије, Србија и Агенда 2030. Мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја (Београд: Влада Републике Србије – Републички секретаријат за јавне политике, 2017), 4.

Истовремено, ублажавање кризе рађања је високо рангирано на политичкој агенди Србије. У том смислу, поред побољшања општих социоекономских услова, политички одговор треба да се заснива и на специфичним правцима деловања утврђеним Стратегијом подстицања рађања.⁴⁸ У истраживању о Утврђивању и промовисању везе између политика фертилитета Србије и Агенде 2030 Уједињених нација утврђена је директна веза између фактора који утичу на низак ниво фертилитета у Србији и седам од 17 циљева одрживог развоја Агенде 2030, као и јасна међузависност између националног оквира за деловање у сфери фертилитета и реализације циљева одрживог развоја Агенде 2030.⁴⁹ У истраживању је обрзложена установљена синергија која се односи на циљ 5 Агенде и посебне циљеве 2 и 3 Стратегије.⁵⁰

Стратегија подстицања рађања, за достизање дугорочног циља обнављања становништва Србије природним путем, тј. стопе укупног фертилитета довољне за замену генерација, предвиђа остварење осам посебних циљева. Остварење највећег броја појединачних циљева кроз примену мера, активности и механизма дефинисаних у оквиру *усклађивања рада и родитељства* (посебни циљ 2) и *снижавања психолошке цене родитељства* (посебни циљ 3) водило би ка ублажавању родних неједнакости, односно ка реализацији те димензије одрживог демографског развоја Србије.

Први од два појединачна циља у оквиру посебног циља Стратегије – *усклађивање рада и родитељства*,⁵¹ тиче се, пре свега, успостављања родне равноправности на тржишту рада, док се други односи на домен збрињавања деце запослених родитеља. Реализација оба појединачна циља разрађена је кроз 16 мера, активности и механизма од којих се одређени део директно тиче економског оснаживања родитеља и потенцијалних родитеља, нарочито мајки, али све дефинисане мере имају јасно

⁴⁸ Влада Републике Србије, Стратегија подстицања рађања (Београд: Службени гласник РС 25, 2018).

⁴⁹ Мирјана Рашевић и Владимир Никитовић, „Утврђивање и промовисање везе између политика фертилитета Србије и Агенде 2030. Уједињених нација“, Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, преузето 20.01.2020. <http://www.mdpp.gov.rs/doc/Utvrdjivanje-i-promovisanje-veze-izmedju-politika-fertiliteta-Srbije-i-Agende-2030-Ujedinjenih-nacija.pdf>

⁵⁰ *Ibid.*, 32–33.

⁵¹ Влада Републике Србије, Стратегија подстицања рађања, 22–31.

изражену тежњу ка снижавању психолошке цене подизања деце коју носе родитељи.

У оквиру посебног циља Стратегије – *снижавање психолошке цене родитељства*,⁵² постављена су четири појединачна циља: снижавање психолошке цене материнства мерама које регулишу усклађивање рада и родитељства, истицање значаја улоге оца у подизању детета, снижавање психолошке цене родитељства олакшавањем вођења домаћинства и јачање компетенције за испуњавање брачне и родитељске улоге. За њихово остваривање је предложено десет различитих мера, активности и механизма. Сва четири појединачна циља истичу тежњу ка успостављању родне равнотеже у приватној сфери.

Циљеви Агенде 2030 који се односе на ублажавање родне неједнакости саставни су део наведених посебних и појединачних циљева Стратегије. У том погледу, наглашавамо да је у националном стратешком документу истакнут значај следећих смерница деловања садржаних у потциљевима 5. циља Агенде 2030:

- престанак свих облика дискриминације и насиља према женама како у јавној, тако и у приватној сфери,
- препознавање и вредновање неплаћеног старања и рада у домаћинству кроз обезбеђивање јавних услуга, инфраструктуре и политике социјалне заштите, те кроз промовисање заједничке одговорности у домаћинству и породици,
- пораст употребе информационих и комуникационих технологија како би се промовисало оснаживање жена,
- усвајање и унапређивање добре политике и извршног законодавства за промовисање родне равноправности и оснаживање свих жена на свим нивоима.

Шести потциљ циља 5 Агенде – обезбедити универзалну доступност сексуалног и репродуктивног здравља и репродуктивних права – саставни је део четвртог посебног циља Стратегије који је дефинисан као очување и унапређење репродуктивног здравља. У оквиру тог циља подвучена је потреба поштовања и реализовања сексуалних и репродуктивних права свих жена и парова без изузећа: оних који припадају тзв. посебно осетљивим, односно рањивим групама, као што су адолесценти, особе које су у неповољном социјално-економском положају, маргинализована лица, лица на

⁵² *Ibid.*, 31–38.

институционалном смештају, особе са инвалидитетом, мигранти и азиланти, појединци са инфекцијом ХИВ, и други.⁵³

Имајући у виду истакнуто, могуће је издвојити препоруке за дефинисање приоритета у реализацији дела Стратегије подстицања рађања који се односи на ублажавање родних неједнакости.⁵⁴ То подразумева да би главни фокус Акционог плана за спровођење Стратегије требало да буде на предузимању мера против сваког вида дискриминације жена на тржишту рада (нарочито оног усмереног на жене које планирају децу или имају родитељске обавезе), обезбеђивању доступних јавних сервиса који би заменили неплаћени рад жене у домаћинству, усвајању и спровођењу закона у сфери родне равноправности, медијском промовисању оснаживања жена и испуњењу сексуалних и репродуктивних права свих. На тај начин би се фокус спровођења Стратегије у овој сфери подударно с реализацијом циљева и потциљева Агенде 2030 у домену ублажавања родних неједнакости.

У више истраживања спроведених последњих година у европским државама се тешкоће у проналажењу одговарајућег партнера истичу као посебно важан фактор каснијег уласка у родитељство. То показују и налази истраживања различитог типа (квантитативна или квалитативна) с различитим циљним групама (млади, студенткиње Београдског универзитета, јавно мњење) која су се бавила питањем узрока одлагања рађања⁵⁵ и последично – ниског нивоа фертилитета у Србији. Бржа промена родних норми и стереотипа уз едукацију за живот удвоје би потенцијално могла да утиче на ублажавање и овог релативно новог социјалног изазова.

На крају, битно је нагласити да мере пронаталитетне политике уопште треба дефинисати, узимајући у обзир потенцијалне негативне ефекте које могу имати на положај жена у партнерским односима, породици и друштву. Екстреман негативан пример у овом смислу је Мађарска, где је, доскора, породилско одсуство могло бити продужено до шест година за свако дете. Та мера форсира мајчинство као најважнију улогу у животу жене, намеће хранитељску улогу оцу у породици и отежава женама улазак на тржиште рада, јер приморава послодавце да чувају радно место жени од шест до 18 или више година.

⁵³ *Ibid.*, 47.

⁵⁴ Рашевић и Никитовић, „Утврђивање и промовисање везе“, 34.

⁵⁵ Рашевић, „Криза рађања у Србији“, 35–39.

ЛИТЕРАТУРА

- Влада Републике Србије. Добровољни национални извештај Републике Србије о спровођењу Агенде 2030 за одрживи развој. Београд: Влада Републике Србије, 2019.
- Влада Републике Србије. Србија и Агенда 2030 Мапирање националног стратешког оквира у односу на циљеве одрживог развоја. Београд: Влада Републике Србије – Републички секретаријат за јавне политике, 2017.
- Влада Републике Србије. Стратегија подстицања рађања. Београд: Службени гласник РС 25, 2018.
- Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику. *Усклађивање рада и родитељства*. Београд: Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику, 2017.
- Рашевић, Мирјана. „Фертилитет женског становништва“. У *Популација Србије њошћом 21. века*, уредник Владимир Никитовић, 74–95. Београд: Републички завод за статистику, 2015.
- Рашевић, Мирјана. „Криза рађања у Србији: новији увиди“. У *Ка бољој демографској будућности Србије*, уредници Владимир С. Костић, Славица Ђукић Дејановић и Мирјана Рашевић, 24–51. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт друштвених наука, 2018.
- Рашевић, Мирјана и Владимир Никитовић. „Утврђивање и промовисање везе између политика фертилитета Србије и Агенде 2030. Уједињених нација“. Кабинет министра без портфеља задуженог за демографију и популациону политику. Преузето 20.01.2020. <http://www.mdpp.gov.rs/doc/Utvrdjivanje-i-promovisanje-veze-izmedju-politika-fertiliteta-Srbije-i-Agende-2030-Ujedinjenih-nacija.pdf>
- Рашевић, Мирјана и Катарина Седлеци. „Сексуално и репродуктивно здравље корисница интернета у Србији“. *Српски архив за целокупно лекарство* 141, 9–10 (2013): 653–658.
- Републички завод за статистику. *Жене и мушкарци у Републици Србији*. Београд: Републички завод за статистику, 2017.
- Републички завод за статистику. *Коришћење времена у Републици Србији, 2010. и 2015. године*. Београд: Републички завод за статистику, 2016.
- Basten, Stuart and Tomas Frejka. "Fertility and Family Policies in Central and Eastern Europe". *Comparative Population Studies* 41, 1 (2016): 3–56.
- Eurofound. "European Quality of Life Survey 2106". Преузето 20.09.2019. www.eurofound.europa.eu/surveys/european-quality-of-life-surveys/european-quality-of-life-survey-2016
- Frejka, Tomas and Tomáš Sobotka. "Overview Chapter 1: Fertility in Europe: Diverse, delayed and below replacement". *Demographic Research* 19, 3 (2008): 15–46.

- Goldscheider, Frances, Eva Bernhardt and Trude Lappegård. "The Gender Revolution: A Framework for Understanding Changing Family and Demographic Behavior". *Population and Development Review* 41, 2 (2015): 207–239.
- Government of the Republic of Serbia. *Comprehensive Review under the Beijing Declaration - Statistical Annex*. Belgrade: Government of the Republic of Serbia, 2019.
- Kolk, Martin. "Weak support for a U-shaped pattern between societal gender equality and fertility when comparing societies across time". *Demographic Research* 40, 2 (2019): 27–48.
- Lesthaeghe, Ron and Dirk J. van de Kaa. "Twee Demografische Transitities?". In *Bevolking: Groei en Krimp*, editors Dirk J. van de Kaa and Ron Lesthaeghe, 9–24. Deventer: Van Loghum Slaterus, 1986. Navedeno prema van de Kaa, Dirk J. "The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries". Paper presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Institute of Population and Social Security, Tokyo, Japan, 29 January 2002.
- Liefbroer, Aart C., Jane E. Kolobas, Dimiter Philipov and Icek Ajzen. "Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective: A Conceptual Framework". In *Reproductive Decision-Making in a Macro-Micro Perspective*, editors Dimiter Philipov, Aart C. Liefbroer and Jane E. Kolobas, 1–15. Dordrecht, Heidelberg, New York and London: Springer, 2015.
- McDonald, Peter. "Gender Equity in Theories of Fertility Transition". *Population and development review* 26, 3 (2000): 427–439.
- Organization for Security and Co-operation in Europe. *Well-being and safety of women: Serbia*. Vienna: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2019.
- Pison, Gilles. "The Population of the World (2019)". *Population & Societies* 569, 2019: 1–8.
- Popadić, Dragan, Zoran Pavlović i Srećko Mihajlović. *Mladi u Srbiji 2018/2019*. Beograd: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019.
- Poleti Ćosić, Dunja i Tamara Petrović Trifunović. "Institucionalna podrška usklađivanju profesionalne i porodične sfere u Srbiji". *Limes Plus* 14, 2 (2017): 49–73.
- Rašević, Mirjana. *Planiranje porodice kao stil života*. Beograd: Institut društvenih nauka, 1999.
- Rašević, Mirjana. "Migration as a Catalyst of Serbia's Development - Illusion or Real Potential?". *Southeastern Europe* 43, 3 (2019): 277–303.
- Tomanović, Smiljka, Dragan Stanojević i Milana Ljubičić. *Postajanje roditeljem u Srbiji. Sociološko istraživanje tranzicije u roditeljstvo*. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, 2016.
- Sobotka, Tomáš. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press, 2004.
- Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF. *Serbia Multiple Indicator Cluster Survey and Serbia Roma Settlements Multiple Indicator Cluster Survey - Final Reports*. Belgrade: Statistical Office of the Republic of Serbia and UNICEF, 2014.

United Nations. "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development". Preuzeto 15.05.2019. <https://sustainabledevelopment.un.org/post2015/transformingourworld>

United Nations Development Programme. *Human Development Report 2019 - Beyond income, beyond averages, beyond today: Inequalities in human development in the 21st century*. New York: United Nations Development Programme, 2016.

Mirjana Rašević

THE GENDER ASPECT OF PARENTHOOD

Abstract

Research shows that women's dissatisfaction with their status in intimate partner relationships, family and society is one of the factors of below-replacement fertility in Serbia. This paper considers the level of gender equality as a determinant of a population's fertility through a number of different perspectives. First, it discusses the theoretical explanation of the significance of this factor to birth levels in a developed population by applying the theory of planned behaviour. The presented view is corroborated by cross-referencing macro data on the status of women, the level of socioeconomic development and the birth

levels in the European countries. The inputs used in that regard include the Gender Inequality Index, the Human Development Index and the total fertility rate. Further, the paper illustrates the unequal position of women in various aspects of life in Serbia, which influences their decision to have children, by presenting the findings of a number of recent studies of various types. Lastly, it analyses the expectations from the policy response in Serbia, regarding the fulfilment of the goals of the UN 2030 Agenda for Sustainable Development and the Birth Promotion Strategy that are relevant to the gender aspect of parenthood.

Keywords: childbearing decision, women's status, socioeconomic development, Birth Promotion Strategy, 2030 Agenda